

УДК 271.2:005.742(477):[37.091.5:347.924]»17/18»

Л. Ю. Посохова

ПРОВИНА ТА ПОКАРАННЯ: ВИХОВНІ ПРАКТИКИ В ПРАВОСЛАВНИХ КОЛЕГІУМАХ УКРАЇНИ (XVIII – ПОЧАТОК XIX СТОЛІТТЯ)

У статті досліджуються виховні практики, які були характерними для православних колегіумів України у XVIII – на початку XIX століття. Акцент зроблено на вивченні покарань, що застосовували до учнів, співвіднесення їх з традиціями європейської гуманістичної школи. В сучасній науковій літературі відсутній аналіз прийомів виховання, які використовували в Києво-Могилянській академії та православних колегіумах. Реконструкція виховних практик здійснюється в статті на підставі дослідження знайденої автором діловодної документації колегіумів (нормативної, розпорядчої й звітної) та джерел особового походження. Зроблено висновок про те, що методи виховання, прийняті у православних колегіумах України у XVIII – на початку XIX століття, спиралися як на усталені традиції релігійно-церковного виховання, так і на певні новації, притаманні ранньомодерній добі. У статті показано, що у цих навчальних закладах відбувалася активна творча адаптація здобутків системи виховання європейської гуманістичної школи та пристосування її методів до місцевих умов.

Ключові слова: *методи виховання, православні колегіуми, історія освіти, гуманістична школа, єзуїтські колегіуми, фізичні покарання, ранньомодерна доба, релігійне виховання.*

У XIX столітті українські письменники створили яскраві літературні образи семінаристів-бурсаків. Це Неон із повісті «Бурсак» В. Наріжного, Хома Брут із повісті «Вій» М. Гоголя. Після доброзичливих типажів великий резонанс серед читаючої публіки Російської імперії викликали герої та ситуації, описані

М. Пом'яловським у повісті «Нариси бурси». Чимало людей десятки років уявляли атмосферу російських семінарій, а докупи з ними й православних колегіумів України (Чернігівського, Харківського, Переяславського), спираючись виключно на ці нариси. Наприкінці XIX століття деякі історики активно виступали проти оцінок Пом'яловського, наголошуючи, що письменник підніс до типових образів окремі явища бурсацького життя [24, с. 3]. Однак реконструкція виховних практик і передовсім методів покарання й сьогодні залишається складною проблемою для дослідників. Брак джерел підштовхує науковців писати не про конкретні засоби виховання, які застосовувалися в навчальних закладах, а про педагогічні погляди, освітні ідеї певних видатних осіб. Такі підходи призводять до того, що на тлі «передових педагогічних ідей» виховні практики колегіумів оголошуються «архаїчними», «жахливими», «протиприродними». Достатньо звернутися до робіт, присвячених педагогічним поглядам Г. Сковороди, у яких згадується діяльність у Переяславському та Харківському колегіумах. У більшості праць XX століття можна прочитати, що Сковорода, «як гуманіст, рішуче відходить від тогочасної педагогічної практики» [26, с. 109], він піднявся проти того, аби «школа перетворювалася на дитячу в'язницю» [21, с. 126, 127]. Висновки, котрі зустрічаються у сучасних наукових розвідках, мало відрізняються від тих, які зроблені радянськими педагогами. Приміром, в одному з підручників з історії педагогіки України йдеться про те, що викладена у працях Сковороди «концепція моралі принципово розходилася з церковними догматами», тому його звільнили від викладання в Харківському колегіумі [2, с. 127]. Водночас сучасній науковій літературі, разом із нищівною критикою прийомів виховання, які застосовували в Києво-Могилянській академії та православних колегіумах, трапляються варіанти й відвертої глорифікації.

Метою цієї розвідки є дослідження виховних практик, які були характерними для православних колегіумів України XVIII століття із зосередженням уваги на покараннях, які використовувалися щодо учнів. Попри складнощі з пошуком джерел, нам удалося віднайти певну кількість діловодної документації колегіумів (нормативної, розпорядчої та звітної), джерел особового походження, спираючись на які можна реконструювати ці практики.

Виховання у православних колегіумах являло собою комплекс принципів, підходів та методів, основою якого були традиції релігійно-морального виховання, які склалися впродовж багатьох століть [25]. Спорідненість православних колегіумів України XVIII століття з типом гуманістичної школи означала, що в їхній основі, так само як і в тогочасних єзуїтських колегіумах чи протестантських гімназіях, був принцип поєднання гуманітарно-філологічної освіти із релігійно-моральним вихованням. В європейській гуманістичній школі метою навчання було формування благочестя, а теоретичним підґрунтям виступав принцип *pietas litterata*, виховним ідеалом якого були знання латини, побожність та вміння поводити себе належно [40, с. 44].

Києво-Могилянська академія і православні колегіуми з досвіду єзуїтської педагогіки запозичили продуману й розгалужену систему заохочень та покарань учнів. Однак у XIX столітті дослідники лише у загальних рисах описали систему покарань, нерідко свідомо намагались уникати цих аспектів. Приміром, у розвідці М. Лінчевського описанню покарань відведено дві сторінки [20, с. 586–587]. Проте повноцінний аналіз виховного процесу неможливий без ретельного

розгляду як системи заохочень, так і системи покарань. Сьогодні можна побачити наслідки ігнорування вивчення практик покарання в тому, що дослідники не звертають уваги на загальноприйняті у XVIII столітті педагогічні уявлення про необхідність та користь певних видів фізичного впливу на дитину.

Тілесні покарання, які застосовувалися в Києво-Могилянській академії та православних колегіумах, були поширеними в єзуїтських колегіумах, інших гуманістичних школах, домашньому вихованні. Покарання в єзуїтських школах були різними: виконання додаткових класних завдань, триваліші молитви, тілесні покарання [40, с. 79]. До порушників використовували різки та інше (били лінійкою по руках, ставили на коліна). Різки зазвичай застосовували тільки для учнів молодших класів. Така практика існувала й у Києво-Могилянській академії й колегіумах. Деякі покарання, які сучасна людина сприймає як жахливі, у XVIII столітті відповідали системі тогочасного виховання, для якої шмагання різками було звичним, часто вживаним покаранням [5, с. 750; 19, с. 433].

У Переяславському колегіумі покарання різками виконували найгірші за успіхами учні, яких називали «сікарями»; за тяжкі провини шмагали двоє хлопців, під дзвін колегіумського дзвону [19, с. 433]. Шмагали нерідко до крові, що називалося загальновідомим тоді визначенням «березова каша». За спогадами колишніх учнів колегіумів, така езекуція призначалася лише за надзвичайні вчинки: крадіжку, пияцтво, буйство [14, с. 98]. Подібна практика існувала і в Чернігівському колегіумі [31, с. 713]. Серед покарань, які застосовували у колегіумах, згадуються «палі» (удари лінійкою по руках), поклони, стояння на колінах (іноді на гречці). При цьому необхідно враховувати, що удари «палями», деякі інші покарання, використовували як певний ритуал, укорінений у колегіумах (особливо для тих, хто тільки вступив до закладу). В автобіографічній повісті «Бурсак» В. Наріжний показав це на прикладі головного героя Неона, якого покарали «палями» у перший же день занять у Переяславському колегіумі. Пояснення цієї несправедливості надав досвідчений учень, розказавши, що в колегіумі так привчають до покірливості та терпіння, й порадив Неону трошки потерпіти, запевнивши, що, коли той буде добре вчитися, кривди швидко закінчатся [22, с. 12]. Переживання літературного героя перегукуються із спогадами історика М. Каченовського, який учився в Харківському колегіумі. Він згадував відому з історії всіх колегіумів традицію шмагати всіх без винятку учнів щосуботи. Ця акція була більше традицією, аніж безглуздою розправою, адже для старанних учнів вона означала «одну лишнь формальність поднимання и опускання розги» [13, с. 260].

За згадками колишніх вихованців Чернігівського колегіуму, в класі інфіми в кутку біля печі стояли березові різки й сидів учень, який за наказом учителя шмагав різкою [15, с. 189]. Різки застосовували залежно від оцінок, які учні отримували від аудиторів за виконані завдання. За погані наслідки вчитель спочатку декілька разів висловлював догану, а езекуція назначалася тоді, коли школяр не виправляв оцінку. В спогадах неодноразово підкреслювалося, що покарання різками використовували лише до класу поетики [15, с. 192].

У всіх колегіумах загальноприйнятою була практика застосування різок до учнів-утікачів. Більшість їх була учнями молодшого віку, а втеча вважалася серйозним вчинком. Резолюції про те, щоб утікача повернули до колегіуму та відшмагали, припадали на XVIII століття [39, арк. 1]. В указі переяславського

єпископа Йова Базилевича йшлося про те, що за першу втечу учня мають карати різками, якщо це трапиться вдруге, карати у шкільних сінях, за третю – «при соборании всех учеников публично перед школами» [35, арк. 27].

Джерела свідчать, що викладачі намагалися обмежити покарання різками тому, що, окрім фізичних, вони завдавали моральних страждань. Примітне листування між префектом Чернігівського колегіуму С. Новопольським і префектом Києво-Могилянської академії Г. Кониським щодо учня колегіуму П. Мінца (1749 рік). Учень увів в оману керівництво академії, адже, не довчившись у класах поетики та риторики колегіуму, пішов до класу філософії в академії. Виявивши неправду, Г. Кониський покарав учня, але, як він написав, «по увещании наказал его довольно розгами приватно, а не публично, ...чтобы публичная конфузия не могла быть ему препятствием к науке, ежели схочет наперед где обучатись» [1, с. 400-407].

Дослідники історії освіти та педагогіки Російської імперії XVIII століття, описуючи жорстокі покарання, називали «пересічні» розправи у деяких духовних семінаріях, як-от: саджання на ланцюг, биття батогами, кішками тощо [6, с. 126]. Саме тому на навчання в семінарії дивилися як на військову службу або місце катування [7, с. 28]. Однак подібні кари не згадують у джерелах, які стосуються православних колегіумів.

Щоб визначити ступінь поширеності покарання різками в навчальних закладах Російської імперії у XVIII столітті, зазначимо, що вони застосовувалися до учнів Петербурзької академічної гімназії та студентів академічного Петербурзького університету [33, с. 28; 34, с. 36, 38]. Є свідчення, що учнів Московської академії за тяжкі провини карали не тільки різками, а й ударами палиць по спині, саджали на ланцюг [29, с. 407].

Відомо, що до студентів вищих класів колегіумів (філософського та богословського) покарання різками не застосовували. Хоча чернігівський єпископ В. Садковський тільки в 1803 році заборонив тілесні покарання для учнів старших класів [31, с. 713], вочевидь, таких поглядів дотримувалися і раніше. А. Лебедев навів указ белгородського єпископа П. Смеліча 1738 року до Белгородської слов'яно-латинської школи, в якому містилася вимога «детей жестоко ни за что не наказывать» [17, с. 57]. Подібні укази у цей час надходили й до Харківського колегіуму. Джерела свідчать, що наприкінці XVIII століття у Переяславському колегіумі за ректора Й. Козачківського, зятого противника покарання різками, це траплялося лише у крайніх випадках (і не більше п'яти-десяти ударів) [12, арк. 4]. Наприкінці XVIII століття й у Харківському колегіумі різки застосовували тільки в надзвичайних ситуаціях [30, с. 655]. У спогадах вихованців така поблажливість до учнів навіть критикувалася. Є. Тимківський писав, що у Переяславському колегіумі недостатньо суворий нагляд за вихованцями приводив до того, що у деяких виявлялась «излишняя преданность Бахусу» [32, с. 77].

Для дослідження виховних практик важливо не тільки аналізувати наявні інструкції чи накази, але й виявляти факти їх порушень, вивчати реакцію керівництва на недотримання вимог, жорстоке поведіння з учнями (неправомірне застосування різок тощо). Є чимало фактів, які свідчать, що за подібні порушення педагоги не тільки отримували догану, але й звільнялися з посади. У 1802 році чернігівський єпископ В. Садковський в указі ректору семінарії вимагав не наказувати «тілесно» учнів богословського класу, особливо

за незначні вчинки. В наступному році ректора було звільнено з посади саме за порушення цього указу [11, с. 728].

В інструкції інспекторам Харківського колегіуму (1796 рік) зазначалося, що необхідно виправляти учнів не стільки покаранням, скільки напученням, а карати вельми помірно, «учеников никогда не бить по щекам, за волосы не рвать, не бить по спине, не штрикать ничем в глаза, в зубы и в груди, также по рукам палкою или толстою палею так, чтобы паля от удара разбилась, как то делают запальчивые» [цит. за: 18, с. 82]. Випадки побиття інспекторами підопічних ставали предметом докладного розгляду. Наприклад, у листопаді 1793 року у Харківському колегіумі обговорювався випадок побиття інспектором М. Максимовичем учня П. Волошинова. Після пояснень Максимовича (він указав на запальність свого характеру) колегіумське правління вирішило врахувати, що інспектор був недосвідчений і залишило його при учнях за умови, якщо подібне повториться, той сплатить штраф. Покаранням було визначено 50 поклонів перед іконою Богоматері в монастирській церкві, наказано переписати правила для інспекторів на своєму папері для себе й для інших інспекторів [39, арк. 1 зв.]. Цікаво, що учням Волошинова веліли ставитися до нього так само, як і раніше, аби не було ворожнечі.

Текст інструкції (1796 рік) дає можливість стверджувати, що інспекторів намагалися стримати не тільки від тілесних покарань, але й від моральних принижень учнів. Заборонялося примушувати школярів знімати з інспекторів чоботи та чистити їх (тобто використовувати вихованців як слуг), давати прізвиська, лаяти їх недобропристойно («не называют каналиями, бестиями, сукиными сынами и другими язвительными словами») [цит. за: 18, с. 83].

Джерела свідчать про те, що вчителів звільняли з посад не тільки за тілесні покарання, а й за погане ставлення та приниження учнів. І. Крамаренко згадував про вчителя граматичного класу Переяславського колегіуму С. Андрущенко, який ображав учнів уїдливіми словами («пень, колода, чурбан, чемодан»), або міг сказати таке: «эх ты, грязный бурсачище! Тебе бы только копысткой мешать галушки в котле бурсацком» [14, с. 97, 98]. Після скарг учнів учителя звільнили. Привертає увагу формулювання скарги сеньйора чернігівської бурси Ф. Григоровича на вчителя граматичного класу К. Осокова (направлена ректору 12 червня 1798 року). Григорович писав, що вчитель назвав його «дураком, ничего не смыслящим», але обурення викликало те, що це відбувалося у присутності учнів, отже, йому було завдано «крайнее посрамление» [10, арк. 256]. Примітно, що такі нарікання стосувалися завжди вчителів нижчих граматичних класів. Вочевидь, осіб, які виявляли якості, несумісні з учительською посадою, керівництво звільняло, тому ми не зустрічаємо їх серед викладачів вищих класів.

У спогадах колишніх учнів неодноразово згадувалися професори, які були противниками фізичних покарань. Так, про викладача Переяславського колегіуму Й. Козачківського згадували, що він рідко застосовував різки, завжди намагався впливати на учнів різними словесними повчаннями [12, арк. 4-5].

Оскільки у колегіумах не було чітко визначено, які покарання призначалися за певні порушення, їх використовували по-різному. Скажімо, на «чорну роботу» було відправлено учня за втечу з колегіуму [38]. Те саме архієрей С. Лебединський призначив студенту філософського класу Переяславського колегіуму, який прийшов просити вільного священицького місця «во французском

жилете, а равно с таковою же палкою» [27, с. 775]. Відомі випадки, коли учнів старших класів штрафували за певні вчинки. Ця міра впливу, наприклад, була передбачена інструкцією С. Лебединського (1801 рік) для студентів філософського класу Переяславського колегіуму [28, с. 84].

Із спогадів І. Крамаренка відомо про існування карцеру в Переяславському колегіумі, куди за тяжкі провини саджали на декілька діб на хліб та воду [14, с. 98]. Однак у разі скоєння учнем деяких серйозних учинків (крадіжка, підробка документів) покарання здійснювали державні органи влади. Коли в 1802 році учень синтаксичного класу Харківського колегіуму П. Котляревський украв гроші у ченця Іустина, палата карного суду губернського правління ухвалила рішення віддати винного в солдати [8, арк. 8].

У православних колегіумах дуже рідко застосовували таку крайню міру покарання, як відрахування. Для дітей духовенства це означало виключення зі свого стану й віднесення до податкового. У таких випадках зазвичай приймалися два рішення: про відрахування й передачу учня до відомства військового начальства [27, с. 774-775]. Тому, навіть коли вчинки були серйозними, керівництво колегіумів намагалося знайти їм пояснення чи виправдання. Наприклад, коли чотирьох учнів риторики Харківського колегіуму було зупинено на міській заставі за те, що вони намагалися пронести у місто чверть горілки, їм загрожувало виключення з колегіуму. Однак єпископ Х. Сулима заступився за учнів, випросив у губернатора помилування, мотивуючи його тим, що студенти вчинили це не через зіпсованість характерів чи прихильність до пияцтва (викладачі характеризували їх позитивно), а через юний вік та необережність. Учні було покарано різкими й узятю підписку, що у подальшому вони такого не чинитимуть [16, с. 167-168]. Навіть коли йшлося про пропуски занять, спроби вплинути на порушника тривали декілька місяців, лише потім його відраховували [9, арк. 1-19].

Вид покарання певною мірою залежав від соціального статусу учня. Шляхетських синів, які навчалися в колегіумах за власним бажанням, викладачі намагалися наставляти передовсім напученнями та вмовляннями. Збереглося декілька листів учителів православних колегіумів до учнів із проханнями змінити негідне життя, почати вчитися й поводити себе порядно. У літературі неодноразово згадувалося листування Г. Сковороди зі своїми учнями, з якими він спілкувався, як із друзями, надавав поради [23, с. 199]. Адресати філософа були старанними і талановитими. Зовсім інші проблеми стояли перед викладачами, які писали до юнаків, котрі постійно відзначалися недостойними вчинками. Такі листи не менш цікаві, оскільки в них відбилися методи впливу на «важких» у педагогічному розумінні учнів. Подібних пам'яток збереглося вкрай мало, але саме вони надають можливість виявити педагогічні погляди пересічних викладачів православних колегіумів XVIII століття. Звертаємо увагу на те, що листи до учнів писали не тільки викладачі, але й очільники колегіумів (можна припустити, що передовсім до учнів із знатних родин). Так, у лютому 1764 року ректор Харківського колегіуму Й. Базилевич написав лист до учня С. Шабельського (представника відомої на Слобожанщині дворянської родини). Лист був написаний латиною (опублікований А. Лебедевим [18, с. 91-92], а також А. Войтковим у перекладі російською). У перших же рядках ректор рекомендував учневі «благочестіє, страх Божій і прилежаніє к наукам». Й. Базилевич закидав

Симеону, що той постійно буває у товаристві недостойних людей, «призрев науки, к изучению которых сюда послан» [4, с. 324]. Учитель показав свою обізнаність щодо вчинків студента, що його житло стало місцем збору шахраїв та гультьяїв. Ректор писав, що, якщо учень не зміниться, він буде «безславно удален и от студенческого братства, и от моей науки» [4, с. 324]. І все-таки загальна тональність листа була ближчою до піклування та турботи, що підкреслив і підпис: «от души тебе благожелающий».

Дослідження методів виховання учнів не може бути повним без розгляду виховних прийомів, які застосовували до учнів, котрі проживали в бурсі. Для православних колегіумів XVIII століття було характерним те, що в бурсах проживало невелике число осіб щодо загалу учнів. М. Петров (полемізуючи з Пом'яловським) назвав це важливим фактором, який впливав на внутрішнє життя семінарій, оскільки проживання на «вільних квартирах» породжувало типи та побут, яких не було у «закритих» навчальних закладах [24, с. 3]. «Відкритість» колегіумів, вочевидь, впливала на педагогічні прийоми.

Організація бурси та самоорганізація учнів, їх почесні титули, взаємоконтроль, які там утвердилися, добре описано у повісті «Бурсак» [22, с. 4]. Із розповідей героїв Наріжного та з діловодної документації стає зрозумілою картина життя в бурсі, з її продуманою системою нагляду та підтримання порядку. Важливо відмітити, що у бурсі закріпилися практики застосування дисциплінарних стягнень, коли певні вчинки учнів розглядалися керівництвом колегіуму, а деякі покарання виносилися самими «сенаторами» (до речі, найбільшим злочином бурсаки вважали крадіжку).

Важливою пам'яткою, яка демонструє, що й наприкінці XVIII століття у православних колегіумах існували порядки, запозичені із подібної практики єзуїтських колегіумів, є «Учреждение о содержании бурсы» 1792 року, створене для бурси Чернігівського колегіуму [3, с. 152]. Дисциплінарним стягненням у інструкції приділялася традиційно велика увага. Зокрема, суперінтендант мав «штрафовать выговорами» інспекторів, які погано доглядали за своїми учнями, коли це не допомагало, він позбавляв їх кондицій. Як у інших подібних інструкціях, у документі називалися непристойні форми дозвілля, які наглядачі мали не допускати. Учням заборонялося ходити «по шинкам, трактирам, свадьбам и другим зазорным местам», «а бродящих удерживать и совсем бродяжничество запрещать и искоренять», стосовно нагляду за студентами старших класів було відзначено, «чтобы никто трубки не курил, в карты не играл и чтоб не было никакого шума» [3, с. 154].

Відомо декілька подібних інструкцій кінця XVIII століття. Так, у листі єпископа Ф. Мочульського керівництву Харківського колегіуму 28 вересня 1793 року наголошувалося, що нагляд за вихованцями має відбуватися з метою «отвращения безчиния и неблагопристойности» [36, арк. 45].

Отже, дослідження методів виховання, які були прийняті у православних колегіумах України XVIII століття, свідчить, що ці заклади спиралися як на усталені традиції релігійно-церковного виховання, так і здійснювали певні пошуки та модифікації, які стали притаманні ранньомодерній добі. Перші ознаки трансформацій засобів виховного впливу на учнів у православних колегіумах позначилися в середині XVIII століття, а особливо виявилися в останні десятиліття XVIII століття. Можна стверджувати, що у православних колегіумах

відбувалась активна творча адаптація здобутків системи виховання європейської гуманістичної школи й пристосування її методів до місцевих умов.

Список використаних джерел

1. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. Отд. II (1721-1795). Т. I (1721–1750 гг.); Ч. 1. / Со введением и примечаниями Н. И. Петрова. – К. : Тип. И. И. Чоколова, 1904. – 464 с.
2. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: підручник / Л. В. Артемова. – К.: Либідь, 2006. – 424 с.
3. Благовещенский М. Извлечение из материалов по истории Черниговской семинарии / М. Благовещенский // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. Часть неофициальная (далі – ЧЕИ). – 1904. – № 4. – С. 143–158.
4. Войтков А.Н. Иов Базилевич, епископ Переяславский, и участие его в церковно-политической жизни Польской Украины (1771–1776) / А.Н. Войтков // Труды Киевской духовной академии. – 1903. – №6. – С.320–332.
5. Демидовский В. Краткий исторический очерк состояния Переяславско-Полтавской семинарии со времени основания её (1738 г.) до преобразования в 1817 г. / В. Демидовский // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная (далі – ПЕВ). – 1888. – № 20. – С. 735–776.
6. Демков М.И. История русской педагогики. Ч. 2. Новая русская педагогика / М. И. Демков. – СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1897. – 691 с.
7. Демков М. И. Очерки по истории русской педагогики / М.И. Демков. – М.: Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1909. – 144 с.
8. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). Ф. 40. – Оп. 2. – Спр. 571.
9. ДАХО. – Ф. 40. – Оп. 5. – Спр. 321.
10. Державний архів Чернігівської області. – Ф. 682. – Оп. 1. – Спр. 1.
11. Знаменский П. Духовные школы в России до реформы 1808 года / П. Знаменский. – Казань: Тип. имп. ун-та, 1881. – 806 с.
12. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – Ф. І. – Спр. 47216 (2 зошит).
13. Каченовский В.М. Михаил Трофимович Каченовский / В.М. Каченовский // Библиографические записки. – 1892. – № 4. – С. 259–269.
14. Крамаренко И. Нечто из переяславского семинарского быта первой четверти текущего столетия / И. Крамаренко // ПЕВ. – 1877. – № 3. – С. 89–102.
15. Кулжинский И.Г. Воспоминания старинного черниговского семинариста / И. Г. Кулжинский // ЧЕИ. – 1877. – № 7. – С. 187–196.
16. Лашенков Н. Материалы к столетию Харьковской кафедры. Христофор – первый епископ Слободско-Украинский и Харьковский / Н. Лашенков // Харьковский сборник. – 1893. – Вып. 7. – С. 121–262.
17. Лебедев А.С. Белгородские архиереи и среда их архипастырской деятельности / А. С. Лебедев. – Харьков: Печатное дело, 1902. – 286 с.
18. Лебедев А.С. Харьковский коллегіум как просветительский центр Слободской Украины до учреждения в Харькове университета / А.С. Лебедев. – М.: Университет. тип, 1886. – 103 с.
19. Левицкий П. Прошлое переяславского духовного училища / П. Левицкий // Киевская старина. – 1889. – № 2. – С. 424–444.

20. Линчевский М. Педагогика древних братских школ и преимущественно древней Киевской академии / М. Линчевский // Труды Киевской духовной академии. – 1870. – Т. 3. – № 9. – С. 535–588.
21. Мазуркевич О. Р. Література як засіб виховання в учительській діяльності і творчій спадщині Г. С. Сковороди / О. Р. Мазуркевич // Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди: зб. статей. – К., 1972. – С. 117–145.
22. Нарезный В. Т. Бурсак : малорос. повесть / В.Т. Нарезный // Сочинения : в 2 т. / В. Т. Нарезный.– М., 1983. – Т. 2 : Романы и повести. – С. 8–286.
23. Ніженець А.М. Діяльність Г.С. Сковороди в Переяславському і Харківському колегіумах / А.М. Ніженець // Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди: зб. ст. – К., 1972. – С. 185–212.
24. Петров Н.И. К истории внутренней жизни духовных семинарий (значение поэзии А.С.Пушкина в сей жизни) / Н.И.Петров. – М.: Унив. тип., 1899. – 23 с.
25. Посохова Л.Ю. На перехресті культур, традицій, епох: православні колегіуми України наприкінці XVII – на початку XIX ст. / Л.Ю. Посохова. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – 400 с.
26. Пуха І. В. Деякі питання теорії навчання в спадщині Г.С. Сковороди / І. В. Пуха // Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди: зб. ст. – К., 1972. – С. 103–116.
27. Сведения о Переяславско-Полтавской семинарии за время от 1798 г. по 1818 г., извлечённые из дел архива Полтавской духовной консистории // ПЕВ. – 1887. – № 21. – С. 757–780.
28. Сведения о Переяславско-Полтавской семинарии за время от 1798 г. по 1818 г., извлечённые из дел архива Полтавской духовной консистории // ПЕВ. – 1888. – № 2. – С. 66–98.
29. Смолич И. К. История русской церкви, 1700–1917. Ч. 1. / И.К. Смолич. – М.: Изд-во Спасо-Преображ. Валаам. монастыря, 1996. – 798 с.
30. Стеллецкий Н. Харьковский коллегиум до преобразования его в 1817 году / Н. Стеллецкий // Вера и Разум. – 1895. – Т. 1. – Ч. 2. – С. 632–658.
31. Страдомский А. Переписка префектов Черниговского коллегиума иеромонаха Сильвестра Новопольского и Киевской Академии иеромонаха Георгия Конисского / А. Страдомский // ЧЕИ. – 1866. – № 22. – С. 705–722.
32. Тимковский Е. Ф. Воспоминания о моей жизни / Е. Ф. Тимковский // Киевская старина. – 1894. – № 3. – С. 364–381.
33. Толстой Д. А. Академическая гимназия в XVIII столетии / Д.А. Толстой // Сборник отделения русского языка и словесности императорской Академии наук. – 1886. – Т. 38, № 5. – С. 1-114.
34. Толстой Д. А. Академический университет в XVIII столетии / Д.А. Толстой // Сборник отделения русского языка и словесности императорской Академии наук. – 1886. – Т. 38. – №6. – С. 1-67.
35. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАУК). – Ф. 990. – Оп. 1. – Спр. 837.
36. ЦДАУК. – Ф. 1973. – Оп. 1. – Спр. 368.
37. ЦДАУК. – Ф. 1973. – Оп. 1. – Спр. 1295.
38. ЦДАУК. – Ф. 1973. – Оп. 1. – Спр. 1889.
39. ЦДАУК. – Ф. 1973. – Оп. 1. – Спр. 1925.
40. Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст. / Т. Шевченко. – Львів: Свічадо, 2005. – 340 с.

Л. Ю. Посохова

ПРОСТУПОК И НАКАЗАНИЕ: ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ ПРАКТИКИ В ПРАВОСЛАВНЫХ КОЛЛЕГИУМАХ УКРАИНЫ (XVIII – НАЧАЛО XIX ВЕКА)

В статье исследуются воспитательные практики, характерные для православных коллегіумов Украины в XVIII – начале XIX века. Акцент сделан на изучении наказаний, применявшихся к ученикам, соотнесении их с традициями европейской гуманистической школы. В современной научной литературе отсутствует анализ приёмов воспитания, которые применялись в Киево-Могилянській академіи и православных коллегіумах. Реконструкция воспитательных практик осуществляется в статье на основании исследования найденной автором делопроизводственной документации коллегіумов (нормативной, распорядительной и отчётной) и источников личного происхождения. Делается вывод о том, что методы воспитания, принятые в православных коллегіумах Украины, базировались как на традиции религиозно-церковного воспитания, так и на новации, присущей раннему Новому времени. В статье показано, что в этих учебных заведениях происходила творческая адаптация достижений системы воспитания европейской гуманистической школы и приспособление её методов к местным условиям.

Ключевые слова: *методы воспитания, православные коллегіумы, история образования, гуманистическая школа, иезуитские коллегіумы, физические наказания, раннее Новое время, религиозное воспитание.*

L. Yu. Posokhova

GUILT AND PUNISHMENT: EDUCATIONAL PRACTICES IN ORTHODOX COLLEGES OF UKRAINE (18TH – EARLY 19TH CENTURY)

The article examines the educational practices that are typical for Orthodox colleges of Ukraine of the 18th – early 19th centuries. Emphasis is placed on the study of penalties that applied to students, and their correlation with the traditions of European humanistic school. In modern research literature, there is no analysis of education methods in Orthodox colleges, which complicates the study of the history of educational methods in Eastern Europe. The reconstruction of educational practices is based on keeping documentation records of colleges (instructions, reports) and sources of personal origin (memoirs, epistolary).

Since the Orthodox college model is close to European humanist school, they are based, as well as Jesuit colleges or Protestant schools, on the principle of combining humanitarian and literary education with religious and moral instruction. Orthodox colleges borrowed elaborate and extensive system of student's incentives and punishments from Jesuit pedagogy.

The author concludes that the methods of education adopted in Orthodox colleges of Ukraine relied on the traditions of religious education as well as innovations inherent in the Early Modern Times. The article studies the practices of corporal punishment for students. The documents show that the corporal punishment was inflicted only on the younger students, for the second or serious offenses. In other cases, the instructions for teachers are focused on using methods of persuasion and exhortation. The article also studies the response of college management to teachers' violations of the requirements of humane attitude to the students and taking actions of influence on teachers too. The article concludes that in the Orthodox colleges during the 18th century the achievements of European humanistic school's education system were applied creatively and their methods were adapted to local conditions.

Keywords: *Orthodox colleges, history of education, humanistic school, education methods, Jesuit colleges, corporal punishment, Early Modern Period, religious education.*

Надійшла до редакції 19 лютого 2015 року